

Ненад
Л. Лајбенићергер

Републички завод за заштиту
споменика културе – Београд

Ивана Т. Ранковић
Миладиновић

Републички завод за заштиту
споменика културе – Београд

* lajben@yahoo.com

¹ Стојанчевић 1975: 149–151, 158; Поповић 1987: 310–315; Стојанчевић 1989: 403–407; Милић 1992: 6; Бјелајац 2005: 41; Ђуковић 2002: 21, 38–47; Ђуковић 2005: 49–58; Лукић 2013: 112–114, 139–141; Вемић 2014: 202–203; Радојевић, Димић 2014: 202–203; Денда 2015: 270–288; Денда 2015а: 345; Поповић 2015: 245–246; Бјелица 2015: 229–230; Мاستиловић 2015: 236–238; Лукић, Менџл 2016: 15–17; Лукић 2017: 5–32, 165; Walleczek-Fritz 2017: 149.

² Стојанчевић 1975: 149, 154–155; Ђуковић 2002: 47–49; Бјелајац 2005: 44; Ђуковић 2005: 53–55; Лукић 2013: 141–142; Вемић 2014: 204, 228–231; Варга 2015: 26–28; Денда 2015: 272–277.

³ АЈ-63в.о; АЈ-393; Лукић 2017: 33–63.

Гробља, гробови и костурнице српских војника и цивила из Првог светског рата у Аустрији

Апстракт: Током Првог светског рата око стотине хиљада српских војника је умрло у аустроугарско заробљеништво, док је око хиљада цивила српске националности било интернирано. Од тога, њих преко двадесет хиљада умрло је у логорима на територији данашње Аустрије. Они су сахрањивани на логорским гробљима, у појединачним или групним гробницама. Поред тога, на територији Аустрије се налазе сахрањени и аустроугарски војници српског порекла. У раду се приказује део војних гробаља, гробница и костурница са посмртним остацима српских војника у данашњој Аустрији, тачније њих 26, као и једно спомен-обележје на месту некадашњег гробаља. Дати су делимични подаци о историјату појединих логора и њихових гробаља, заједно са бројевима сахрањених војника, као и подаци о постојећим спомен-обележјима на тим гробљима. За неколико гробаља су иренима и имена сахрањених лица из Србије.

Кључне речи: Аустрија, Србија, Први светски рат, ратни заробљеници, ратна гробаља, Маутхаузен, Ашах, Болдогасоњ, Нежидер, Беч

Убрзо по атентату у Сарајеву 28. јуна 1914. године, започето је хапшење, затварање и интернирање Срба – делом држављана Србије који су се тада нашли у Аустроугарској, а делом оних стално настањених у Хабзбуршкој монархији. По окупацији Србије, Аустроугарска је интернирала и део становништва из ње. Тачан број интернираних лица је тешко одредити, претпостављени бројеви се крећу од 50.000 до 200.000, па и више. Током рата српски војници су заробљавани и одвођени у логоре. Процењује се да је око 220.000 њих било у заробљеништву. Према постојећим подацима на територији Аустроугарске, у нешто мање од 300 логора, било је око 150.000 заробљеника и око 55.000 цивила, али постоје претпоставке да је тај број био већи. На простору данашње Аустрије током Првог светског рата налазила су се четири велика логора у којима су превасходно били затворени Срби – три претежно заробљеничка: Маутхаузен, Ашах и Болдогасоњ, и један претежно интернирски: Нежидер. Поред тога, српски заробљеници и интернирци били су смештани у велики број других логора, где су већину логораша чинили припадници других нација – Руси или Италијани.¹

Услови у интернирским и заробљеничким логорима су били лоши, што је условило и велику смртност њихових заточеника, посебно у време епидемија великих болести.² Према подацима које су сакупили државни органи Краљевине СХС, током Првог светског рата живот је изгубило укупно 72.553 заробљеника и интернирца из Србије (претпоставља се да је њихов однос 60.000 заробљеника и око 12.000 интернираца). Међутим, реалније сагледавање говори о четрдесет и нешто хиљада страдалих са простора Краљевине Србије. Претпоставља се да је на простору данашње Аустрије умрло око 25.000 војника и интернираца са простора Србије и још неколико хиљада Срба са простора Аустроугарске.³

⁴ Лајбенишпергер, Цамић, Радованац Живанов 2015: 261.

⁵ Лајбенишпергер, Мамула 2014: 209.

⁶ АЈ-63в.о; АЈ-393; Ђуковић, Лукић 2017: 60–61.

⁷ АЈ-63в.о; АЈ-393.

Умрли интернирци и заробљеници су сахрањивани најчешће у посебним логорским гробљима, али и на гробљима насеља у којима или близу којих су се логори налазили. Сахрањивања су вршена у појединачне или у масовне гробнице, зависно од локације, величине и броја преминулих. У великим логорима, са више хиљада заробљеника, у тренуцима када је смртност на дневном нивоу била велика, и када није било могућности да се сви умрли сахране појединачно, прибегавало се похрањивању мртвих у масовне гробнице. Зависно од логора до логора, њихове команде су покушавале да раздвоје гробна места по конфесијама или по нацијама. Међутим, то нису увек успевале, па има доста случајева у којима су војници или интернирци различитих нација сахрањивани у гробницама једни поред других, или у заједничке масовне гробнице. Над гробницама су подизана надгробна спомен-обележја различитих облика и материјала – најчешће дрвени крстови, али је било и камених и металних обележја. На њима би били исписивани неки од следећих података о сахрањеном: име и презиме, датуми рођења и смрти, место, област и држава рођења, чин и јединица, заробљенички број и/или број гроба. На неким логорским гробљима, сами заробљеници су током рата подизали већа спомен-обележја у част својих преминулих другова. Она су имала функцију централног споменика. Поред тога, понеким страдалницима су подизани посебни камени надгробни споменици од стране њихових другова или породица.

Срби са територије Аустроугарске били су мобилисани и ратовали као аустроугарски војници. Они који су током рата погинули или умрли сахрањивани су на аустроугарским војничким гробљима.⁴ Ове војнике, заједно са осталим припадницима југословенских народа умрлих у аустроугарској војсци, у наставку рада називамо југословенским војницима, како су их и звали у периоду између два светска рата.

Војничка гробља су била делимично девастирана након рата, али су убрзо била доведена у уредно стање од стране аустријских власти или Аустријског Црног крста (Österreichisches Schwarzes Kreuz), организације, основане 1920. године, која до данас брине о војним гробљима у Аустрији. Брига о њима је и иначе била обавеза аустријске државе на основу Мировног уговора у Сен Жермену.⁵

О гробовима српских и југословенских војника на територији Аустрије бринули су и Посланство и конзулати Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС)/Југославије у Аустрији. У првој половини двадесетих година XX века о тим гробљима бринуо је и свештеник Михајло Мишић у својству свештеночувара ратничких гробаља.⁶ Међутим, осим ретких обилажења гробаља, југословенска страна није успела много да уради на њиховом одржавању. Осим уређења војничког гробља у Бечу, поправљања ограда на гробљима у Нежидеру и Болдогасоњу и прилога за споменике у Кицеу, немамо других података да је Краљевина СХС/Југославија учествовала у уређивању и одржавању гробова и гробаља српских и југословенских војника на тлу Аустрије. Главни разлог томе је била стална лоша финансијска ситуација у Краљевини и недостатак финансијских средстава.⁷

Велика економска криза је тридесетих година XX века условила и то да је почело да недостаје средстава и са аустријске стране за одржавање гробаља. Са Другим светским ратом дошло је и до прекида редовног одржавања, да би оно било настављено са нормализацијом ситуације у Аустрији после рата. Недостатак средстава за одржавање и чињеница да су на већини гробаља надгробни споменици били од дрвета и да су временом пропадали и нестајали, а да су се хумке поравнавале услед протока времена и киша, довеле су до губитка надземних сведочанстава о самим гробним местима на већини гробаља. Како Црни крст и аустријске власти нису имале средстава за обнову свих

⁸ Обреновић 2013: 22.

⁹ Екипу су, поред аутора овог текста, чинили и архитекта Алекса Цигановић и фотограф Павле Марјановић. О обиласку меморијала српског порекла на територији Аустрије сачињен је посебан извештај, који се чува у Републичком заводу под бр. 20-14/2018 од 22. 2. 2018.

¹⁰ Имена и податке смо оставили онако како су записани у доступним нам списковима. Нисмо хтели да радимо поновну транскрипцију тих података на српски језик (где су били на немачком језику), пошто постоји опасност да неке податке пребацимо погрешно.

¹¹ АЈ-393: 1923, акт. бр. 2548 – Писмо бр. 223 ех 23; Милић 1992: 12–20; Лукић 2017: 38.

¹² Књиге сахрањених на војном гробљу Маутхаузен током Првог светског рата објављене су на интернету: <http://www.pows-ww1.at/projekt/totenbuecher>.

појединачних надгробних обележја, а како се негде није ни знало више где су тачно гробнице ког војника или интернирца, Црни крст је простор гробља обележавао на симболичан начин – распоређивањем група камених крстова по гробљима, понегде уз задржавање обележја која су преостала.

Наведене групе камених крстова су од по два или више крстова, најчешће по три у групи, премда има случајева да је постављан и по један. Они су распоређивани у простору и представљају део фунерарне естетике како би се дало до знања да је та површина гробна. Ово спомен-обележје је у форми крста, чији су краци кратки, неретко исте дужине, или су попречни краци, или се тек назире на пресеку са вертикалним, или је доњи вертикални крак у форми трапеза (тупи углови). Поред камених, има израђених и од бетона. Различитих су димензија, најчешће апроксимативних мера 50 x 50cm. Ови споменици су типски – индустријски, без примеса уметничког израза.

На гробљима где су се знали подаци о умрлом, уместо дрвених крстова, постављена су нова обележја, која су била или од камена или од метала. Камена су слична описаним изнад, само са исписаним подацима сахрањеног. Метална су такође била у форми крста. Најчешће су рађени крстови од кованог гвожђа, чији се кракови завршавају у облику стилизованог пупољка младице. На неким се из самог корена крста, на месту где се спајају са бетонским постољима, налази разлистала ловорова гранчица. На средини крста је постављена плочица која садржи неки од следећих података: статус/звање/чин, име и презиме, годину рођења, датум смрти, као и број гроба. Крстови се налазе на малим бетонским постољима, која су лучно завршена.

Већина војничких гробаља у Аустрији данас је уређена у виду парка, парк-шуме или травнате површине са појединачним стаблима, сходно германској повезаности са природом и праксом таквог уређивања гробаља која је пре Првог светског рата постојала у Америци и Немачкој.⁸ На већем делу њих главни улаз је наглашен капијом, која се састоји од два камена ступца, зидана од камених квадрата (необрађених ивица), између којих је капија. На ступце су постављане камене плоче, на којима је уклесан натпис са информацијама о гробљу, на немачком језику.

У наставку рада ћемо приказати само део војничких гробаља на којима су сахрањени српски војници или интернирци, а која су стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд обишли током 2017. године – укупно 27 локација.⁹ Више пажње посвећено је само оним гробљима на којима постоје спомен-обележја за српске и/или југословенске војнике, док су за оне без посебних обележја за њих дати само неки основни подаци о логору и гробљу. За нека од гробаља ћемо дати и имена сахрањених војника, са делом података о њима.¹⁰ Због ограниченог простора нећемо свуда помињати спомен-обележја подигнута држављанима других земаља која постоје на тим гробљима.

Војно гробље Маутхаузен (Mautthausen), Горња Аустрија

У близини насеља Маутхаузен током Првог светског рата налазио се велики заробљенички логор. Према постојећим подацима, кроз њега је прошло око 40.000 војника различитих нација, међу којима око 30.000 српских војника. Од наведеног броја, преко 10.000 њих је у њему и умрло.¹¹ Српских војника је од тог броја око 8.000.¹²

У близини логора било је формирано гробље, где су сахрањивани умрли ратни заробљеници. Сахране су вршене у појединачним и груп-

1. Војно гробље Мауџхаузен, општи изглед
(централни споменик, капеле и крстови),
2017. године (фото: Павле Марјановић)

1. Military cemetery Mautthausen, general appearance
(central monument, chapels and crosses), 2017,
(photo by: Pavle Marjanović)

¹³ АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933: 5-6; АЈ-393: 1923, акт. бр. 4080.

¹⁴ АЈ-63в.о: исто: 6.

ним хумкама. Приликом сахрана, одвајани су по народности, али је било случајева и када су у масовне гробнице полагани српски и италијански војници заједно. Над појединачним гробним местима постављена су спомен-обележја у облику крста, направљена од дрвета, а над масовним гробницама заједничка спомен-обележја. Пошто је гробље након рата било девастирано, део дрвених крстова је био замењен бетонским обележјима. Укупно је 744 појединачна српска гробна места било обележено новим надгробницима.¹³ Данас на гробљу не постоји ниједно од тих појединачних обележја за српске војнике. Међутим, постоје појединачна обележја које је после рата својим војницима подигла Италија и која их од тада редовно одржава.

Још током рата Аустријанци су на гробљу подигли капелу, која је требало да служи за помен свих сахрањених војника. У овој капели су се налазили и спискови сахрањених.¹⁴ Временом, дошло је до тога да су Италијани капелу прихватили као своју. Услед тога, Српска православна црква са Србима из расејања је отпочела градњу православне капеле 2016. године. Она још увек није завршена. У питању је капела централне основе, у облику квадрата, над којом се издиже осмострана купола, која је се издигнута над квадратним постољем. Конципирана је као грађевина сажетог уписаног крста, са апсидом на истоку.

Током рата на гробљу је започето и подизање посебног обележја од стране самих српских и италијанских заробљеника, али није било завршено до краја рата. Рад на његовом завршетку иницирала је и завршила италијанска држава неколико година након рата. Споменик је свечано откривен 1922. године. Израђен је од карарског мермера у Италији, па пренет ту. Рад је италијанског вајара Паола Болдрина (Paolo

2. Војно гробље Мауџхаузен, њени спомен-обележја над гробницама са српским војницима, 2017. године (фото: Павле Марјановић)
2. Military cemetery Mautthausen, five memorial headstones at the graves with Serbian soldiers, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

¹⁵ AJ-63в.о: исто; AJ-393: 1923, акт. бр. 4080; *Sacrari e cimiteri militari italiani all'estero* 1999: 24.

¹⁶ AJ-63в.о: исто: 5.

¹⁷ Овакав тип споменика, налик стени, често се појављује и карактеристичан је за цивилна гробља у Аустрији.

Boldrin, 1887–1965, који је и сам био заточеник овог логора). На њему се налазе натписи на италијанском и немачком језику, међу којима је и податак да је на гробљу сахрањено 8.000 Срба. Споменик представља фигуре три војника, који се напрежу да се ослободе из ропства и окренути су ка југу, тј. ка Италији. Било је покушаја са италијанске стране да се постигне договор са владом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца да се споменик подигне о заједничком трошку, као и да се на њему нађе и натпис на српком језику, међутим, до договора није дошло. Италијани су ипак оставили један део на постаменту празним како би југословенска страна накнадно могла да допише свој текст, што то се никада није догодило.¹⁵

Шест масовних гробница у којима су похрањени српски војници било је обележено са шест гранитних обележја, од којих је једно у међувремену нестало, а осталих пет се и даље налази на гробљу. Ради се о спомен-обележјима од гранита неправилног облика, рустичне обраде, налик необрађеном камену из природе, која су била постављена над гробницама и на којима је, на немачком језику, записано колико српских војника је било сахрањено у тим гробницама (на њима се налазе бројеви: 954, 1.066, 1.149, 1.662 и 1.666).¹⁶ Ови споменици, иако представљају индустријски рад неке каменорезачке радионице,¹⁷ својом естетиком природности су ненаметљиви, а с друге стране, одлично уклопљени у природну околину.

На овом делу гробља се налазе и групе споменика у форми крста, по три у групи, распоређене на травнатој површини.

Улазна капија у гробље је масивна и чине је два гранитна ступца, са канделабрима на врху. Између стубаца су постављена двокрилна врата од кованог гвожђа. Врата су декорисана геометријским мотивима и мотивима крста, као и натписом на немачком језику са годинама почетка и завршетка оба светска рата. На стубовима се налазе информационе табле на немачком и италијанском језику, а испред њих по свећњак, направљен од чауре гранате.

**Војно гробље Ашах, Ашах на Дунаву (Aschach an der Donau;
Харткирхен–Дајнхам / Hartkirchen–Deinham), Горња Аустрија¹⁸**

¹⁸ Аустријанци ово гробље зову *Kriegerfriedhof Hartkirchen*, по називу места на чијој територији се налази.

¹⁹ Више о логору код Ашаха в. у: *Bilder einer vergessenen Stadt* 2015.

²⁰ Књиге сахрањених на војном гробљу Ашах објављене су на интернету: <http://www.pows-ww1.at/projekt/totenbuecher>.

²¹ АЈ-63в.о: исто, 4; АЈ-393: 1923, акт. бр. 2547 – Писмо бр. 220 ек 23; *Bilder einer vergessenen Stadt* 2015: 94–95.

²² АЈ-393: VII Помени на нашим војничким гробљима у Горњој Аустрији и Бургенланду; *Bilder einer vergessenen Stadt* 2015: 94.

На простору насеља Ашах током Првог светског рата налазио се велики заробљенички логор. Према постојећим подацима, кроз њега је прошло више десетина хиљада ратних заробљеника, од тог броја је око 25.000 српских војника.¹⁹ Од укупног броја, око 6.000 је у њему и умрло, од чега је српских војника око 5.400.²⁰

У близини логора, а близу данашњих насеља Харткирхен и Дајнхам, формирано је гробље, на које су сахрањивани умрли ратни заробљеници. Над гробницама сахрањених постављани су дрвени крстови, на којима су се налазиле плехане плочице са подацима сахрањеног – логорски број, име и презиме и датум смрти. Италијанска држава је 1922. године започела замену дрвених крстова за своје војнике каменим, а 1923. године је подигла споменик за све њих. Замена дрвених крстача над гробовима српских војника започета је 1924. године. Нова спомен-обележја су рађена од бетона, али не у облику крста, пошто је то било скупље, него у форми обелиска, без икакве уметничке обраде. На њима су били уписани подаци о преминулом који су били познати: име и презиме, место рођења и датум смрти. Пошто се на споменицима писало бојом, та боја се временом спирала, па су они с времена на време били обнављани. Прва оваква надгробна обележја су постављена над гробовима двојице војника и садржала су податке за њих двојицу. Касније је над једним гробом подизано једно обележје, а подаци сахрањеног су уклесани. Међутим, замењен је само део дрвених крстова.²¹ Данас се на гробљу налази само осам ових спомен-обележја. На једном се не виде никакви натписи, док су на осталих шест натписи били обнављани, тако да су сада читљиви. На пет њих налази се представа крста, док су остала три без сличне ознаке.

На већем делу гробља, на ком нису сачувана појединачна надгробна обележја, простор је симболично означен групама крстова од гранита.

У средњем делу гробља Црни крст је подигао велико централно спомен-обележје, посвећено страдалим српским војницима. Откривен је 7. маја 1929. године у присуству представника аустријских власти, Краљевине СХС и Српске православне цркве. Тада су српски свештеници одржали опело, али, изгледа, не и освећење споменика. Тек 1939. године Српска православна црква организовала је његово освећење.²² Споменик је у виду масивног ступца, који се састоји из три блока.

3. Војно гробље Ашах, централно спомен-обележје посвећено српским војницима и у позадини групе крстова, 2017. године (фото: Павле Марјановић)

3. Military cemetery Aschach, central memorial marker dedicated to the perished Serbian soldiers, with groups of crosses in the background, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

²³ Овај тип крста је установљен као комеморативна медаља за војнике империјалне немачке војске, а успоставио га је немачки премијер Паул фон Хинденбурга.

²⁴ Више о логору в. у: Brettl 2014; Лукић 2017.

²⁵ Списак преминулих у логору Болдогасоњ је објављен у: Лукић 2017: 64–162.

²⁶ АЈ-63в.о: исто: 8; АЈ-63в.о: 1921–1930 – војничко гробље Нежидер и Болдогасоњ – 1921, Извештај о стању ратничких гробова у Болдогасоњу и Нежидер; АЈ-393: 1923, акт. бр. 4080 – Писмо бр. 230 ех 1923, Извештај бр. 30; Brettl 2014: 90, 150–153.

²⁷ Brettl 2014: 88 (сл. 62), 156.

²⁸ АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933: 8–9; исто, 1921–1930 – војничко гробље Нежидер и Болдогасоњ – 1921, Извештај о стању ратничких гробова у Болдогасоњу и Нежидер; Brettl 2014: 153.

Изнад ступца је крст, чији су краци незнатно ужи од самог ступца. На њему су рељефно исписане почетна и крајња година рата. Иначе сам крст припада типолошки „Крсту части“.²³ То је облик крста чији се краци шире од центара ка спољашњости и исте су дужине. Цео споменик је сачињен од гранита, рустичне обраде и карактерише га строгост, сведеност и одсуство декоративности. На њему је спомен-плоча од белог мермера са посветом на српском језику и преводом на немачки језик. Српски текст гласи: „UMRLIM SRPSKIM RATNICIMA SFRJ JUGOSLAVIJA“. Не знамо тачну годину постављања ове плоче, али је у сваком случају то било између 1963. и 1992. године. Споменик се данас налази на платоу, који је присут шљунком и делимично оивичен ниским зидом, висине око 15 cm. До самог споменика плато је прекривен каменим плочама.

У централном делу гробља, наспрам поменутог споменика, налазе се два мермерна блока, који служе као часна трпеза и предикаоница. На једном је уклесана година „1968“, па претпостављамо да су те године постављени. Прекривени су лимом као заштита од кише и прашине.

На гробљу се налази и спомен-обележје у форми великог дрвеног крста, равних кракова, без декорације. Постављен је 1998. године. На њему се налази плочица са текстом на немачком језику.

Војно гробље Болдогасоњ, Фрауенкирхен (нем: Frauenkirchen, мађ: Boldogasszony), Бургенланд

У тада угарском делу Аустроугарске, у близини села Болдогасоњ, налазио се велики заробљенички логор током Првог светског рата. Поред војника, у њему је био затворен и велики број интернираних цивила. Према постојећим подацима, кроз њега је прошло преко 11.000 ратних заробљеника и интернираних цивила разних нација, при чему су већина били Срби. Од тог броја око 6.000 је у њему и умрло.²⁴ Претпоставља се да је умрло око 5.500 српских војника и цивила.²⁵

У близини логора формирано је гробље, на које су сахрањивани умрли у логору. У почетку су сахрањивани у појединачне, а са избијањем епидемије тифуса у масовне гробнице. У неке од тих хумки је сахрањено и по 400 војника. Над сваком хумком био је постављан крст. Они над појединачним хумкама су имали исписана имена и презимена страдалих или број, а над масовним само број гроба. Крстови су најчешће били једноставни, од дрвета. Нешто већи крстови су били подигнути над гробовима преминулих лекара/официра. На гробљу је било и металних и камених надгробних споменика у форми крста. Знамо да су камени били постављени над масовним хумкама, али није нам познато да ли су они подигнути током рата или по његовом завршетку (ниједан од њих данас не постоји). Кад се рат завршио, гробље се састојало од 14 групних гробница и великог броја појединачних (око 2.000).²⁶

Током рата, свакако пре краја 1916. године, сами затвореници су на гробљу подигли спомен-обележје у облику крста, чији су краци завршени тролисном формом, без икаквог натписа, високог неколико метара.²⁷ Крст је подигнут на тростепеном постолу, а испред првог степеника је подигнуто засебно постолје, на коме се налази жардињера или палионик за свеће. У Аустрији га зову „Српски крст“. Делимично је био обновљен 2014. године.

Италијани су на простору гробља подигли капелу, у коју су поставили и спомен-плочу за своје војнике.

Након престанка рада логора, један део дрвених крстова је био покраден и гробље је било запуштено.²⁸ У наступајућем периоду они

4. Војно гробље Болдогасоњ,
Фрауенкирхен, општи изглед
(у првом плану спомен-обележје у
облику крста, у позадини лево
југословенски споменик, а десно
италијанска капела), 2017. године
(фото: Павле Марјановић)

4. Military cemetery Boldogasszony,
Frauenkirchen, general appearance
(in the foreground there is a
memorial marker in the shape of
a cross, while in the background
there is a Yugoslav monument to
the left and an Italian chapel to
the right), 2017, (photo by:
Pavle Marjanović)

²⁹ АЈ-63 в.о: Нежидер и Болдогасоњ,
гробље војничко; Brettl 2014: 155.

³⁰ ДА МСП; Brettl 2014: 157–158.

су наставили да нестају, тако да до данас није остао ниједан. Црни крст је неколико година након рата на појединачне хумке поставио мала обележја од бетона, на којима су се налазили редни бројеви гробница (ниједно од тих обележја није сачувано до данас). Посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је крајем 1922. или почетком 1923. године платило подизање нове оgrade, пошто је стара била пропала и кроз њу је стока улазила у гробље. Тада су урађени бетонски стубови и између њих развучена жичана ограда.²⁹

Од стране Савеза бораца Народно ослободилачког рата Југославије на простору гробља подигнут је 1954. године споменик страдалим у логору, али и другим логорима током Првог светског рата. Израђен је у Југославији, па пренет у Аустрију. Сам споменик је у ликовном смислу крајње једноставан, сведен, чисте форме – модернистички. То је један стубац од мермера, који чине три квадра, постављена један на други, уз шире стране ступца. На висини од око 30 cm смештена су два ниска квадра, тако да је стубац визуелно придржаван њима. На једном квадру се налази палионик за свеће у виду канделабра без постоља. На споменику су уклесане следеће речи: „USPOMENI 2350 JUGOSLOVENSКИН INTERNIRACA UMRLIH U KONCENTRACIONIM LOGORIMA U TOKU PRVOG SVETSKOG RATA 1914–1918“, а са друге стране: „ZAHVALNA OTADŽBINA FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA“.³⁰ Много касније, после распада Југославије, преко првонаведеног натписа постављена је спомен-плоча од белог мермера, са текстом: „НА ОВОМ И ОКОЛНИМ ПОЉИМА ЛЕЖЕ ПОСМРТНИ ОСТАЦИ ХИЉАДА СРПСКИХ ИНТЕРНИРАЦА ЗАТОЧЕНИХ У АУСТРИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА. ОД ЗАБОРАВА ИХ ЧУВА СРПСКИ НАРОД“. До промене плоче је дошло услед погрешних података на првом натпису – наведен је мањи број жртава и поменути су само интернирци, без заробљеника. Да ли је ово последње било грешка, изједначавање затвореника и интернираца (у смислу једног појма за обе категорије) или намерно испуштање чињеница, не можемо да знамо. У сваком случају је било неког неспоразума. Наиме, према сачуваној преписци, Савез бораца,

³¹ ДА МСП.

³² О логору у Нежидеру в. више у: Mannsberger, Schäfer: 5–35; Ђуковић, Лукић 2017: 7–66.

³³ Списак Срба страдалих у логору Нежидер је објављен у: Ђуковић, Лукић 2017: 69–290.

југословенски Савезни секретаријат за иностране послове и југословенска амбасада у Бечу започеле су акцију око подизања споменика у Нежидеру, да би у једном тренутку амбасада у Бечу јавила да се споменик подиже у Фрауенкирхену (Болдогасоњу), а не Нежидеру.³¹ Није нам познато како је тачно дошло до грешке и у коликој мери су два логора била помешана – да ли само у преписци или је споменик на крају подигнут на погрешном гробљу од првопланираног.

Након што су скоро сва надгробна обележја и хумке нестале, Црни крст је распоредио групе од по неколико гранитних крстова, чији су краци, сем доњег, исте дужине и једва да излазе из форме квадрата.

Данас се на гробљу налази и један стари надгробни споменик од камена, посвећен једном Србину из Влаоле Пожаревачке. Надгробник је од бетона, у облику крста, чији се краци завршавају тролисним крајевима. Подигла га је родбина страдалог војника.

Костурница у Нежидеру (Нојзидл ам Зе; нем: Neusiedl am See; мађ: Nezsider), Бургенланд

У близини места Нежидер, у тадашњем угарском делу Аустроугарске, током Првог светског рата налазио се велики логор, превасходно за интерниране цивиле српског порекла. Према постојећим подацима, кроз њега је прошло преко 17.000 лица, пре свега, интернираца и у веома малом постотку војника, у оба случаја углавном српске народности.³² Од тог броја око 4.800 Срба је у њему и умрло.³³

У близини логора, на југозападном делу брега Калварија (Kalvarienberg), формирано је гробље, на које су сахрањивани умрли логорашаи. Првобитни укопи су били појединачни, а за време епидемије масовни. Групне гробнице су углавном биле са по четири тела унутар њих, али је било случајева да их буде и више. Над појединачним гробницама је стављано обележје у облику крста, од дрвета, са исписаним подацима: име, презиме и логорски број. Над заједничким гробницама је такође постављан крст са натписом, на ком је писао број похрањених тела у ту гробницу, као и њихова националност. Сами

5. Спомен-костурница српским интернирцима на месном гробљу у Нежидеру, 2017. године (фото: Павле Марјановић)

5. Memorial ossuary of the Serbian interned civilians at the local graveyard in Nezsider, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

³⁴ АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933: 8–9; исто, 1921–1930 – војничко гробље Нежидер и Болдогасоњ – 1921, Извештај о стању ратничких гробова у Болдогасоњу и Нежидер; АЈ-393: 1922, акт. бр. 5187 – Извештај бр. 1331/922; Mannsberger, Schäfer 2008–2009: 31–35; Ђуковић, Лукић 2017: 58–63.

³⁵ АЈ-63в.о: 1921–1930 – војничко гробље Нежидер и Болдогасоњ – исто; АЈ-393-1-1- VII, помени – Извештај конзула Животића; Ђуковић, Лукић 2017: 60–62.

³⁶ АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – исто: 7; АЈ-393: 1922, акт. бр. 5187, Извештај бр. 1331/922.

³⁷ АЈ-63в.о: Нежидер и Болдогасоњ, гробље војничко; Brettl 2014: 155.

³⁸ Ђуковић, Лукић 2017: 62.

³⁹ Ђуковић, Лукић 2017: 62.

интернирци су током рата на гробљу подигли споменик од камена, на ком је био натпис: „Срби интернирци својој браћи умрлој у Нежидеру 1914–1918. године“.³⁴

Током рата, или после њега, на гробљу је подигнуто и више засебних надгробних обележја од камена, које су породице намениле својим милима. Током 1921. године, на гробљу се налазило 22 таква обележја.³⁵ Само једно од њих је сачувано до данас и оно је пренето код нове костурнице.

По напуштању логора, гробље је препуштено само себи и почело је да пропада. Када је преузео бригу о гробљу, Црни крст је над неким од хумки поставио шестоугаона бетонска обележја, на којима су били урезани бројеви гробова. Спомен-обележја су била пободена у земљу уз помоћ „кратких шиљака“ од 10–15cm. Због плитких „шиљака“ ова бетонска обележја су падала и нестајала.³⁶ Данас су сачувана само два остатка, од којих је једно пренето код нове костурнице.

У исто време кад и у Болдогасоњу (крајем 1922. или почетком 1923. године), због пропадања оградe, Посланство Краљевине СХС платило је подизање нових бетонских стубова оградe и развлачење жице између њих.³⁷

Пошто је град имао потребу за новим простором, током 1953. године, гробље је ексхумирано, а посмртни остаци смештени у костурницу која је подигнута на месном католичком гробљу. Том приликом је пренет и постојећи споменик са гробља и постављен на нову костурницу.³⁸ Претпоставка је да се ради о споменику који су сами интернирци подигли још током рата. Међутим, према оном што смо чули у Аустрији, гробље није у потпуности ексхумирано, па су приликом копања темеља за куће које се налазе на простору некадашњег гробља пронађене људске кости.

Током 1955. године, Нежидер је посетила делегација бивших интернираца и том приликом је на споменик постављена спомен-плоча од белог мермера, са текстом на српском и немачком језику. Текст на српском гласи: „УМРЛИМ ДРУГОВИМА У ЛАГЕРУ НЕЖИДЕР 1914–18 Г. ПРЕЖИВЕЛИ БИВШИ ИНТЕРНИРЦИ ИЗ НЕЖИДЕРСКОГ ЛОГОРА У ЗНАК СЕЋАЊА ПРИЛИКОМ ПОСЕТЕ ЈУНА 1955 Г. НЕЖИДЕР“.

Простор око костурнице је уређен 1956. године. Тада је око ње урађен бетонски опсег са бетонским стубићима, гвозденом капијом, оградом и прилазним степеницима.³⁹ У једној од каснијих обнова, уклоњени су ограда и капија, а простор је ограђен ниским зидићем, поплочаним гранитним плочама. Са задње стране платоа је ниско зимзелено растиње. Испред споменика је калдрисан плочник, у облику лука, око кога је формиран цвећњак. Лево од споменика су на накошеном постаменту постављена два спомен-обележја, која су пронађена на простору некадашњег гробља – једно бетонско са бројем и једно камено, подигнуто од родбине. Због пропадања постамента, ови споменици су привремено били уклоњени 2017. године.

Споменик је типски, у форми тростепеног обелиска. Изведен је без уметничких интервенција. На њему се налазе уклесани крстови и две спомен-плоче, једна са предње и један са леве стране (описана плоча постављена 1955. године). Спомен-плоча са предње стране, урађена од црног мермера, садржи текст: „Интегрирани Срби својој браћи умрлој у Нежидеру 1914–1918 год.“ Подигнута је од стране Срба који живе у Аустрији. Са предње стране се налази и венац од кованог гвожђа, који је изведен као венац од храстовог лишћа са грбом града Београда (оштећен је) и лентом. Према одређеним информацијама, и овај амблем је постављен 1955. године. Није нам познато шта се десило са старим натписом, који је на споменику уписан током рата – да ли је уклоњен приликом преноса, приликом неке обнове, или се налази испод једне спомен-плоче.

⁴⁰ АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933: 6; АЈ-393: 1923, акт. бр. 5442.

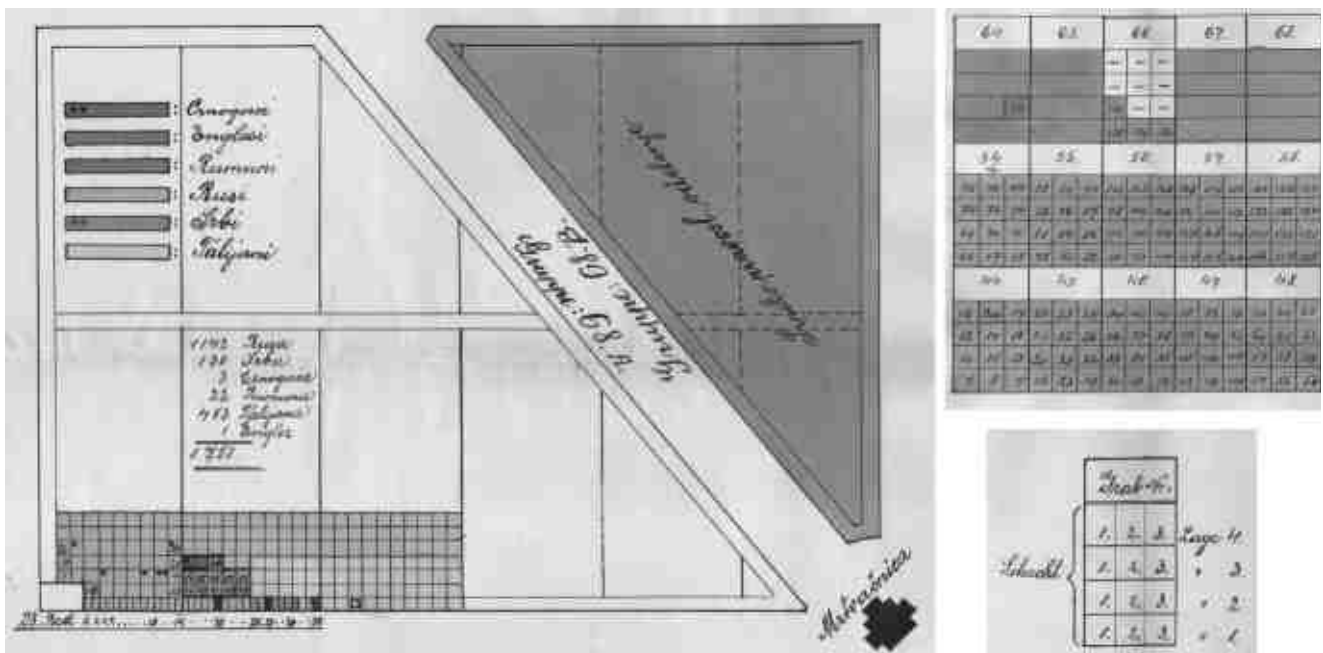
Спомен-обележје на месту некадашњег логорског гробља у Нежидеру (Нојзидл ам Зе; нем: Neusiedl am See; мађ: Nezsider), Бургенланд

На простору на ком се налазило нежидерско логорско гробље, а близу Калварије, 2014. године подигнута су два спомен-обележја, која су у форми необрађеног камена, налик делу стене, рустичног изгледа. На оба се налази текст на немачком језику. Једно говори о постојању гробља за Србе на том простору током Првог светског рата, а друго је посвећено страдалим при копању ровова на крају Другог светског рата.

Српско војно гробље на Руском, румунском и италијанском војном гробљу из Првог светског рата на централном гробљу у Бечу (Zentralfriedhof Wien)

На Централном бечком гробљу, на парцели 68а, током Првог светског рата сахрањивани су српски, руски, италијански и румунски ратни заробљеници умрли у Бечу. Укупно је било сахрањено 130 српских војника, као и тројица црногорских. Српски и румунски део гробља се налазио између руског и италијанског дела. Српски војници су били сахрањени у једанаест гробница, а румунски у две. Неколико српских војника је сахрањено и у оквиру италијанских и руских гробница. Црногорски војници су сахрањени у руском и румунском делу.⁴⁰

Имена сахрањених српских војника су: Adem Nueti-Adem (pravoslav. Arnaut); Adrić Jovan; Arsenijević Toma; Arsić Lazar Vasa; Arsić Milan; Bajra Feta (Pravosl. Arnaut); Blagojević Kosta Milivoj; Bogdanov Konstantin; Bogdanović Milan; Bogičević Milić Slavomir; Bošković Nedeljko Stevan; Brasnović Josif; Veljković Milija; Gospodinović Sava Nikola; Grčić Milivoj; Damjanović Marko; Despotović Despot-Nikofor;

6. Скица парцеле 68а на централном гробљу у Бечу. Лево скица целе парцеле са српским, руским, италијанским и румунским војним гробљем из Првог светског рата. Десно горе скица дела парцеле са српским и румунским гробницама. Десно доле приказ места по гробници, извор: Архив Југославије (АЈ-393: 1923, акт. бр. 5442)

6. Sketch of lot 68a at the central cemetery in Vienna (Zentralfriedhof Wien). Left: sketch of the entire lot with the Serbian, Russian, Italian and Romanian military cemetery from WWI. Upper right: sketch of a part of the lot with the Serbian and Romanian tombs. Lower right: view of the tombs, source: Archives of Yugoslavia (AJ- 393: 1923, akt.br. 5442)

⁴¹ АЈ-393: 1923, акт. бр. 5442.

⁴² АЈ-63в.о: исто: 6–7, писмо про-тојереја Др Р. Јосића од 6. јуна 1934. године; АЈ-63в.о: 1934, гробље Беч – писмо посланика Настасијевића пов. бр. 1266 од 2. јула 1934; АЈ-393: исто.

Dobrosavljević-Radosav-Radovan; Djodić Petar; Djordjević Jovan; Gjorgjević Nikola; Djordjević Stefan; Živković Dušan; Živković Miloško; Životić Trifun Velimir; Ilić Pavle; Ivanović Borivoj; Ivanović Lazar; Ivanović Milosav; Jakovljević Nedeljko; Janković Lazar; Janković Milan; Janković Miliša; Janković Petar; Jeftić Miloslav; Jermaković Ivan; Jokić Zdravko; Janko Josifović; Velimir Jovanović; Dragomir Stanko (?); Jović Miloš; Jović Novak Vladimir; Jović Stefan; Jugić Branko; Karabašić Bogdan; Knjažević Dobrivoj Miladin; Konjević Ilija; Kopanja Stojan; Krstić Božidar Antonije; Krstić Gjorgje Stojan; Krstić Miodrag Andrija; Kusturić Ivan Milorad; Lazarević Milan Ljubiša; Lazić Jovan; Lazarević Mihajlo Sreten; Lukić Milutin Veselin; Manasković Ilija Avram; Manić Luka; Marić Arsenije; Marijanović Lazar; Marković Radivoj; Marković Vitomir; Martinović Radovan; Matić Dimitrije Aško; Meleđić (Miletić?) Velimir; Mičević Gruica; Mičović Mića; Miladinović Radivoj; Milanović Jezdimir; Milanović Kostadin; Milinković Dragutin; Milinković Radosav-Milan; Milković Cveja Stojadin; Milosavljević Živko; Milošević Dušan Ilija; Milošević Stefan; Milovanović Bogdan; Stojadin; Minjević Sreten; Mirko Trifun; Mitić Vukomir; Mladenović Jovan; Nešić Milan; Nikolić Blagoje Obrad; Nikolić Jovan; Nikolić Nastas; Nikolić Stojan; Nikolić Stojan Antonije; Novaković Rajko; Obućina Stefan; Okol Petar; Pantlić Svetislav; Paunović Petar Pavle; Pavlović Dragutin; Pavlović Milivoj Milorad; Pavlović Milivoj Nikola; Pavlović Milutin Jovan; Pavlović Radosav; Pavlović Sveta Arsenije; Perić Milan Milovan; Petković Dragutin; Petrović Nikola; Petrović Stanimir; Petrović Stanko; Popović Svetislav; Radaković Dragoljub; Radenković Trifun; Radković Jeftimije; Radoević Alexander; Radosavljević Vladimir; Radovanović Dragić; Rajić Miladin; Simić Konstantin Pavle; Stanojević Ognjan; Stanojević Stanoje; Stefanović Stanko; Stefanović Striza (?); Stepanović Marko; Stojadinović Arsenije; Stojanović Mladen Widen (?); Stojić Dragomir Bogosav; Stojičević Miloje; Svetković Svetozar; Timotijević Ljutica; Todorović Alexander Nika; Tomić-Veljin Cvetko; Trišić Nikola Tanasije; Čorbić Vladimir, док су за четворицу имена била непозната. Имена сахрањених црногорских војника су: Nikolić Milan (major); Ninković Jaša Josif и Preljević Novak (poručnik).⁴¹

Након рата, делови парцеле са руским, италијанским и румунским војницима су добили посебна, већа камена спомен-обележја, посвећена свим страдалим ратницима, а италијански део и појединачне крсто-ве, који означавају гробнице.

На српском делу парцеле 1933. и 1934. године налазили су се дрвени крст од храстовине, један мањи мермерни крст са подацима о сахрањеном војнику на ћирилици и сликом војника, који је поставила породица, и више гвоздених „котурова“, пободених у земљу, на којима се налазио број гроба. Цео простор је био зарастао у траву. Током 1934. године гробље је уређено од стране Посланства Краљевине СХС у Бечу на тај начин што су хумке (гробна поља) „опсечене и удигнуте“, а између њих су направљене алеје од шљунка. На хумке и око њих је засађена трава. На свих 11 хумки (гробних поља) постављен је дрвени крст, обојен у бело.⁴²

Међутим, почетком Другог светског рата престаје одржавање српског дела парцеле. Убрзо се губи и сазнање да су ту били сахрањени српски војници. Вероватно се временом, како после Другог светског рата комунистичка Југославија није обраћала пажњу на ово гробље, изгубило сећање на то да су ту постојале и српске гробнице. Простор са српским и румунским гробницама је у једном тренутку преуређен тако што су на њему постављени појединачни крстови, који означавају гробнице, а који садрже натпис: „1914–1918“. Румунски споменик је остао да стоји у позадини, па је цео овај део гробља називан румунским гробљем. У предњем делу овог дела гробља у скорије време је подигнута и спомен-плоча са именима румунских војника.

⁴³ АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933: 7.

⁴⁴ АЈ-393: 1922, акт. бр. 5187 – Извештај бр. 1331/922, Note verbale ZI.50.334/2-C; Österreichisches Schwarzes Kreuz: 106.

Аустроугарско војно гробље на Централном гробљу у Бечу (Zentralfriedhof Wien)

На Централном гробљу у Бечу, на парцели 91, налази се велико војно гробље, на ком је сахрањено 24.376 припадника Аустроугарске војске који су умрли током Првог светског рата, а међу њима и непознат број југословенских војника. На гробљу има више спомен-обележја. Једно од њих, постављено у задњем делу, посвећено је 1.865-орици војника из тада противничких земаља Аустроугарске. На бетонском споменику, који је налик саркофагу који стоји на три ступца, са предње и задње стране се налазе металне плоче, на којима су исписана имена тих војника, према државама порекла. Између две плоче са предње стране се налази плитки рељефни крст. Међу наведеним именима, а на десној плочи са предње стране је и 125 Југословена и три Црногорца. На том списку су била имена српских и црногорских војника који су сахрањени на раније описаној парцели 68а, а чија имена су била позната.⁴³

Војно гробље Брукнојдорф (Bruckneudorf), Бургенланд

У оквиру малог месног гробља у Брукнојдорфу налази се и војно гробље, на ком су сахрањени војници страдали током Првог светског рата. На њему је сахрањено 995 војника, од чега је 76 Срба и 2 Црногорца, ратних заробљеника, који су умрли при раду у оближњем гарнизону аустроугарске војске. На простору гробља нема хумки, већ се на њему налази више спомен-обележја у облику крста, распоређених по површини гробља. На задњем делу гробља налази се споменик посвећен војницима који су током Првог светског рата сахрањени на овом гробљу. То је типичан каменорезачки модел, израђен од бетона, и састоји се од двостепеног постоља, на које је постављена вертикално бетонска плоча, правоугаоног облика, на коју је причвршћена црна плоча од гранитне керамике, на којој је забележено да је на гробљу сахрањено 76 Срба, као и 2 Црногорца.⁴⁴

7. Споменик посвећен војницима који су током Првог светског рата сахрањени на Војном гробљу Брукнојдорф, 2017. године (фото: Павле Марјановић)

7. Monument dedicated to the soldiers who were buried at the Military Cemetery Bruckneudorf during WWI, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

⁴⁵ АЈ-393: исто – Извештај бр. 1331/922; Österreichisches Schwarzes Kreuz: 104.

⁴⁶ АЈ-393: 1923, акт. бр. 5442 – Пов. бр. 1845/35; исто: VII Спискови, скице итд. наших гробаља у Бургенланду.

⁴⁷ АЈ-393: VII Гробља наших у Салцбургу; Österreichisches Schwarzes Kreuz: 258–259.

⁴⁸ На надгробном споменику као година смрти стоји: 1918.

⁴⁹ У једном од спискова се наводи и име Konstantinovich Afanasi, 9. 10. 1918, као српског војника. РЗЗСК: 13/48 од 24. 3. 2014; АЈ-393: VII Гробља наших у Салцбургу.

⁵⁰ РЗЗСК: исто: АЈ-393: исто.

⁵¹ АЈ-63в.о: исто: 1–2; писмо војног аташеа из Беча, Пов. по. 87 од 15. августа 1933.

Војно гробље Китзе (Kittsee), Бургенланд

У оквиру месног гробља у Китзеу налази се и војно гробље, на ком су сахрањени аустроугарски војници преминули у војној болници у том месту током Првог светског рата, као и ратни заробљеници. Међу њима се налази и 81 југословенски војник. Према постојећим подацима, од тог броја, њих 59 је било српске националности или је са простора Србије.⁴⁵

Аустројско Удружење ратника из Китзеа, у сарадњи са Црним крстом, подигло је 1930. године два споменика за југословенске интернирце и заробљенике. Средства за споменике су дале и аустројска и југословенска влада. Југословенски посланик у Аустрији је обећао прилог од 500 шилинга за споменике, али је прилог био уплаћен тек три године после подизања споменика, и то тек након интервенција грађана југословенског порекла у Аустрији.⁴⁶ Немамо других информација о изгледу и тачној локацији ова два споменика. Данас се на војном гробљу налази само један споменик, посвећен свим сахрањеним војницима. Он се налази у центру гробља, док се бочно од њега налазе групе бетонских крстова. Споменик је скроман и једноставан. Тростепено је подељен, с тим што није у форми обелиска, већ је трећи сегмент у форми квадрата, који се на врху завршава крстовима у перспективи на све четири стране, правилних кракова, који су исте дужине. На споменику је гранитна плоча, на којој је уклесан текст да се ту налази сахрањено 459 војника, а међу њима и 81 Југословен.

Војно гробље Гредиг (Grödig), Салцбург

Током Првог светског рата у Гредингу, близу Салцбурга, налазио се заробљенички логор, намењен, пре свега, за руске ратне заробљенике и интерниране цивиле. Људи који су преминули у логору су сахрањени на оближњем војном гробљу. Међу око 2.000 сахрањених је и 20 српских војника и 4 цивила.⁴⁷ Имена српских војника са датумом смрти су: поручник Antić Vladimir, 10. 6. 1918; Arsenović Svetislav, 23. 6. 1918; Betšajović (Bečajović) Milorad, 1. 11. 1918; Vešović Dušan, 16. 7. 1918; Vidojković Mihail, 1. 9. 1918; Vuić Petko, 5. 9. 1918; Dormanić Radoja (Radojga), 25. 3. 1917; потпоручник Jovanović Borivoje, 28. 5. 1917;⁴⁸ Jovičić Jović (Jovo), 13. 10. 1918; Milanović Živorad, 19. 10. 1918; Milić Vladimir, 29. 3. 1918; Milošević Velisav, 27. 8. 1918; kapetan Mitenković Budimir, 6. 11. 1916; Mitrović Stanomir, 9. 8. 1918; Pantić Luka, 3. 10. 1918; Petrović Aksenti, 25 (или 27) 10. 1918; Petrović Dragomir, 22. 2 (или 9. 8) 1917; Radčić Alexander, 5. 4. 1918; Slavković Evrem, 2. 10. 1918 и Stepanović Đuro, 2. 5. 1918.⁴⁹ Имена српских цивила са датумом смрти су: Ljubosav Lukić, 28. 8. 1918; Rada Živanović, 7. 6. 1916; Milković Milosav, 17. 2. 1917 и Mitrović Milenko, 20. 9. 1918.⁵⁰

Некад су на скоро свим гробовима постојали камени надгробници са натписима, али су они у међувремену нестали. Гробно место се данас зна само за три српска официра, захваљујући томе што су њихова спомен-обележја кроз време била обнављана. У једном тренутку она су била гвоздена, а данас је реч о великим дрвеним крстовима, на којима се налазе металне плоче са њиховим чиновима (на немачком), именима и презименима.⁵¹

У јужном углу гробља налази се монументални, око 5 m висок споменик, посвећен страдалим Србима током Првог светског рата, подигнут у последњој ратној години. Компонован је као троделни обелиск, са уклесаним крстом и лирским текстом на српском и немачком језику. Текст на српском гласи: „Синовима Србије који бранећи Мајку

8. Војно гробље Китце, општи поглед, 2017. године
(фото: Павле Марјановић)

8. Military cemetery Kittsee, general appearance, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

9. Војно гробље Гредиг, споменик страдалим Србима током Првог светског рата, 2017. године
(фото: Павле Марјановић)

9. Military cemetery Grödig, monument to the Serbs perished during WWI, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

изгубише Слободу и тугујући за Њом свенуше у туђини. Зароб. срп. официри 1918“. Налази се на узвишењу које је ојачано подзидом, на ком се налазе стубови од кованог гвожђа, спојени ланцима. Изнад њега је степениште, које води до споменика.

Страдали Срби се помињу и на једном руском споменику, који је од црног мермера и израђен у облику пирамиде.

Војно гробље на гробљу Свете Барбаре (St. Barbara Friedhof), Линц (Linz), Горња Аустрија

⁵² АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933: 2–4, 10; АЈ-393; Österreichisches Schwarzes Kreuz: 218.

У Линцу, на гробљу Свете Барбаре, налази се војно гробље аустроугарских војника страдалих током Првог светског рата. Међу 3.289 војника сахрањених на овом гробљу, најчешће у масовним гробницама, налази се и 240 југословенских војника, од чега је 44 или 46 Срба. Дрвени крстови и хумке су пропали брзо после рата. Црни крст га је, неколико година после рата, уредио и поставио више спомен-обележја. На гробним местима су, у два реда, распоређене 22 спомен-плоче, налик четвороводном поклопцу саркофага, са рељефном декорацијом крста у лаворовом венцу и уклесаним именима страдалих војника, уз број гроба и датум смрти. Међу уклесаним именима се распознају и српска. Приликом уређења гробља, током двадесетих година XX века, замољена је Краљевине СХС да да прилог, али немамо податак о томе да је прилог дат.⁵²

10. Војно гробље на гробљу Свете Барбаре, Линц, општи изглед, 2017. године
(фото: Павле Марјановић)

10. Military cemetery at St Barbara Cemetery, Linz, general appearance, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

Војно гробље Сент Георген на Ибсфелду (St. Georgen am Ybbsfeld), Мацендорф (Matzendorf), Доња Аустрија

У близини места Сент Георген на Ибсфелду налазио се логор за ратне заробљенике. Они који су у њему преминули сахрањени су на логорском гробљу у насељу Мацендорф (Matzendorf). На њему се налазе остаци 1.839 војника различитих нација, а међу њима и 42 српска војника и 9 црногорских.⁵³ У средишњем делу гробља налази се плато, на ком је споменик од сиге. На њему је табла (на немачком језику), која говори да се ту налази војно гробље, на коме су сахрањени ратни заробљеници из Русије, Италије, Србије и Црне Горе. На врху се налази крст са разапегим Христом. Приликом реконструкције гробља 2014. године са обе стране овог споменика су постављени дрвени крстови – лево руски православни, а десно католички. По травнатој површини осталог дела гробља распоређене су групе бетонских крстова.

Војно гробље Браунау на Ину/Хазелбах (Braunau am Inn/Haselbach), Горња Аустрија

⁵³ АЈ-393: 1923, акт. бр. 5442 – Пов. бр. 1333 од 26. октобра 1932; Österreichisches Schwarzes Kreuz: 127.

⁵⁴ Више о логору в. у: Eichta 1997.

⁵⁵ РЗЗЗСК: Аустрија 2017; <http://www.pows-ww1.at/projekt/totenbuecher>.

Поред места Браунау на Ину током Првог светског рата налазио се велики логор за ратне заробљенике и интернирце.⁵⁴ Умрли ратни заробљеници у њему су сахрањивани на логорском гробљу, које се данас налази у насељу Хазелбах у Браунау на Ину. Међу 1.458 сахрањених током Првог светског рата, најмање је 20 српских војника и цивила. Имена и подаци (година, место и/или срез рођења и датум смрти) српских војника су: Besevic Dragomir (1880, Rajaz, Cacanaki, 11. 4. 1918); Bislim Sulyman (1893, Schupkow, Mitrowitza, 5. 12. 1916); Ilić Milos Alex. Jutic (1895, Schotoi, Poschewatschi, 2. 7. 1918); Janowitsch Josef (1893, 24. 3. 1916); Jelisavjovič Dionisia (1875, Brivuska, Uzicki, 27. 8. 1916); Josic Michajlo (1893, Smolineck, Poscherenatzi, 3. 9. 1916); Marković Sava (1888, Awcinja, Alzicki, 3. 7. 1916); Nikolic Peter (1875, Osmakowa, Pirad, 19. 10. 1916); Popović Ivota († 3. 7. 1916); Pawlowski Gavril (1892, Snegotni, Pozarevič, 24. 10. 1916); Ranković Milosav (1886, Stubal, Kragujevac, 22. 11. 1916); Stojanović Milan Stepan (1879, Polanka, Smiderewski, 8. 1. 1918); Zwetković Nikola (1878, Bilina Foritani, Pristin, 15. 10. 1916); а цивила: Blagojevic Milojko (1890, Velika Krsna, Smendrovski, 9. 10. 1916) и Stepič Radomir (1895, Wolka, Belgrad, 22. 10. 1918); док за следеће није познато да ли су војници или цивили: Arsennisivić Mihajlo († 28. 1. 1916); Iwanowic Milan († 27. 1. 1916); Jankovic Trajlo († 20. 2. 1918); Stankilovic Iwan († 23. 1. 1916) и Stojanovic Miloslaw († 9. 1. 1916).⁵⁵

Гробље се састоји из два дела, која су одвојена улицом. У првом делу гробља налазе се појединачне гробнице, а у другом групне, али се оне више не распознају. По терену су распоређене групе крстова и неколико спомен-обележја, посвећених сахрањеним лицима на гробљу. Наспрам капије, која се налази на другој страни логора и која води до другог дела гробља, налази се спомен-обележје, посвећено свим страдалим на гробљу. Оно је скулпторално решење у форми слободно обликованог крста, што је заправо резултат уметничке имагинације. Крст је постављен као стојећи, у вертикалном положају, чији се краци не секу у једној равни и чије су ивице заобљене. Уметник је на овај начин, оваквом формом, која не одређује јасну припадност источној или западној цркви у смислу типа крста, створио један, рекло би се, заједнички симбол за све настрадале – универзални крст. На њему је и податак да на гробљу има сахрањених Срба. Током 2005. године на гробље је постављен православни крст, као и обележја за још неке вероисповести.

Гробница на војном гробљу Сент Фајт на Глану (Свети Вид/Свети Вита; St. Veit an der Glan), Корушка

У оквиру градског гробља у Сент Фајту налази се и војно гробље. На њега су, са других гробља у Корушкој, пренети посмртни остаци 366 војника страдалих током Првог светског рата и похрањени су у две велике гробнице. Ту су заједно сахрањени аустроугарски војници и ратни заробљеници. Међу њима је и непознат број српских војника. Обе гробнице су оивичене заједничким опсегом од камених блокова и хортикултурно уређене засадима украсног растиња и биља. На крајевима гробница се налазе класицистичке фонтане на стубовима, чији је део за воду у форми тањира, а на једној и спомен-обележје у облику клонуле главе војника. Испред гробница су металне плоче, на којима су урезана имена похрањених војника, чији су подаци били познати. На таблама се налази више имена и презимена која говоре о могућем српском пореклу тих особа.

⁵⁶ Књига сахрањених током Првог светског рата на војном гробљу Вегшајд објављена је на интернету: <http://www.pows-ww1.at/projekt/totenbuecher>.

⁵⁷ Österreichisches Schwarzes Kreuz: 218.

Војно гробље Вегшајд код Линца (Wegscheid bei Linz), Линц (Linz), Горња Аустрија

У месту Вегшајд код Линца налазио се заробљенички логор током Првог и Другог светског рата. На логорском гробљу је сахрањено 5.136 војника из Првог светског рата, укључујући и један број аустроугарских војника. Међу сахрањенима је и 27 српских војника и цивила, као и одређен број особа из Босне и Херцеговине, али тешко је одредити ко је од њих српског порекла.⁵⁶ На самом гробљу нема видљивих гробних места, него се на пошумљеном простору налазе распоређене групе од неколико крстова, а на једном делу су појединачни крстови за италијанске војнике страдале током Првог светског рата. Имена дела сахрањених Срба се могу видети на спомен-плочама са именима руских војника сахрањених на гробљу.⁵⁷

Гробница Лоздорф (Loosdorf), Доња Аустрија

На месном гробљу у Лоздорфу налази се гробница у којој је сахрањено 17 војника различитих војски страдалих током Првог светског рата. Међу њима се налази и један наведен као Србин – Долков Јадокин (Dolkow Jadokin). Изнад гробнице се налази заједнички споменик, израђен од бетона, у форми вертикалне правоугаоне, лучно завршене плоче, вертикално постављене као најчешћи облик споменика на цивилним месним гробљима. За овакав тип споменика, који је резултат готово индустријског каменорезачког „производа“, карактеристично је одсуство скулпторалног обликовања и најчешће уметничког израза. На споменику се налази рељефни крст, натпис „1914–1918“ од металних слова и две мермерне табле са именима сахрањених, лево и десно од крста. Испод плоча се налазе палионици за свеће.

Војна гробља на којима су означена само гробна места српских војника

На неколико војних гробаља, на којима не постоји посебно обележје посвећено свим српским или југословенским војницима сахрањеним на том гробљу, постоје посебна спомен-обележја у виду металних крстова, подигнута над њиховим гробним местима. Ради се о следећим гробљима:

– Војно гробље Урфар (Urfahr), Линц (Linz), Горња Аустрија.

На њему су сахрањивани војници аустроугарске војске. Преминули су полагаани или у засебан, или у групни гроб. На њему је сахрањено преко 500 војника, од којих је 30 из Србије, 2 из Херцеговине, 11 из Босне, 15 из Далмације, 12 из Хрватске и 1 из Словеније. Имена и подаци (година рођења и датум смрти) српских војника су: Aleseic Sreten (1865, 4. 05. 1916); Auramovic Gugropp (1890, 22. 03. 1916); Djolsic Alexa (1894, 05. 06. 1916); Gyorgievic Ljubomir (1896, 26. 05. 1917); Egeric Borisov (1895, 09. 09. 1917); Ignjevic Wassilij (1893, 26. 08. 1917); Jankovic Dimitrij (1880; 11. 04. 1916); Jovanovic Krista (1885, 04. 05. 1916); Komatovic Apostol (1896, 03. 04. 1916); Lazic Badivey (1893, 19. 07. 1916); Marinkowitsch Dobrasan (1867, 18. 02. 1917); Matic Milovan (1889, 01. 04. 1917); Milosevic Michael (1890, 04. 05. 1916); Milotinovic Milyo (1874, 09. 04. 1916); Mitic Milutin (1895, 15. 08. 1916); Mladenovic Zivko (1874, 22. 06. 1917); Nicolics Sande (1879, 15. 04. 1916); Petkovic Nikola (1888, 13. 10. 1917); Petkovic Fanasigin (1892, 07. 05. 1917); Petrovic Milic (1883, 13. 10. 1916); Petrovic Zivko (1889, 14.

11. Војно гробље Урфар, изглед једног надгробног крста, 2017. године (фото: Павле Марјановић)

11. Military cemetery Urfahr, appearance of a grave cross, 2017, (photo by: Pavle Marjanović)

12. Војно гробље Грискирхен, општи изглед, 2017. године
(фото: Павле Марјановић)

12. Military cemetery Grieskirchen, general appearance,
2017, (photo by: Pavle Marjanović)

⁵⁸ РЗЗЗСК: Аустрија 2017.

⁵⁹ РЗЗЗСК: Аустрија 2017; Österreichisches Schwarzes Kreuz: 231.

⁶⁰ Као време смрти на надгробном споменику забележен је 6. месец, а у архивском списку 7. месец. АЈ-63в.о: 1921–1934, Наша војничка гробља у Аустрији – Извештај Р. Јосића из 1933, прилог 15; Österreichisches Schwarzes Kreuz: 213

03. 1916); Simonovic Milan (1891, 09. 10. 1917); Smiljcovic Malen (1876, 12. 07. 1917); Stanimirovic Radisav (1876, 12. 06. 1916); Stanic Sreten (1894, 04. 06. 1916); Stankovic Zavisa (1886; 14. 04. 1916); Terletzki Pavel (18. 11. 1918); Trifunowitsch Dragomir (1881, 16. 06. 1918), Tuna Konstantin (1873, 14. 04. 1916) и Cretan Stanko (1877, 08. 05. 1916).⁵⁸

– **Војно гробље Хелпфау-Утендорф/Ст Флориан (Helfau-Uttendorf/St Florian), Горња Аустрија.** У порти цркве Светог Флоријана, у насељу Сент Флориан код Хелпфау-Утендорфа налази се војно гробље војника страдалих у оба светска рата. Међу укупно 36 војника из Првог светског рата, који су накнадно пренети на ово гробље, налазе се посмртни остаци и четири српска војника који су умрли у ратном заробљеништву током Првог светског рата. Појединачне гробнице сахрањених у Првом светском рату иду у круг око цркве, а поред камене ограде. Имена тих српских војника и њихов датум смрти су: Bogojevic Stanko (рођен 1822), 17.04.1917; Ivanovic Balagoje, 1916; Korofka Peter, Nov. 1918 и Sandro Uoran, 1914.⁵⁹

– **Војно гробље Грискирхен (Grieskirchen), Горња Аустрија.** На месном гробљу у Грискирхену налази се мало војно гробље из Првог светског рата, на коме се, у 18 гробница, налазе сахрањена 22 војника страдала током Првог светског рата. Углавном се ради о аустроугарским војницима. Поред њих, ту је и неколико ратних заробљеника, од којих је један из Србије – Богдан Матић, преминуо 22. јуна (или јула) 1916. године, родом из Пожаревца.⁶⁰ Војно гробље се налази у централном делу месног гробља и са три стране је окружено живом оградом. У средини се налази централно спомен-обележје, које се састоји из четири спомен-плоче, са исписима на немачком језику, и у начину обраде нема уметничку компоненту. Са обе стране спомен-обележја су гробнице.

– **Војно гробље Велс (Wels), Горња Аустрија.** На градском гробљу у Велсу налази се војно гробље, у које су сахрањивани војници

⁶¹ Österreichisches Schwarzes Kreuz: 234–235.

⁶² АЈ-393: 1922, акт. бр. 5187 – Note verbale Zl.50.334/2-С; Лукић, Менџл 2016: 17–20. У оквиру истог чланка штампан је и списак са 1056 имена умрлих Срба у овом логору.

⁶³ Österreichisches Schwarzes Kreuz: 128–129.

⁶⁴ Österreichisches Schwarzes Kreuz: 129.

страдали током оба светска рата. На гробљу је сахрањено укупно 563 војника страдала током Првог светског рата.⁶¹ Међу именима на надгробницима налазе се и српска и друга словенска имена и презимена, али је тешко одредити који од сахрањених је тачно српског порекла, а који припада другим јужнословенским народима.

– **Гроб у Ферлаху/Лојбталу (нем: Ferlach/Loibltal, словеначки: Borovlje /Brodí), Корушка.** У Лојбталу код Ферлаха, на југу Корушке, на гробљу поред цркве Светог Леонарда (Sankt Leonhard), налази се гроб једног непознатог српског војника, умрлог 1919. године. Претпоставка је да је те године подлегао ранама задобијеним током Првог светског рата.

Војна гробља на којима су сахрањени српски или југословенски војници, али на којима нема посебних обележја за њих

На неколико логорских војних гробља у којима су сахрањивани и српски ратни заробљеници нема неког посебног спомен-обележја које би говорило да су ту сахрањени Срби, осим понегде на таблама на улазу у гробље. То су следећа гробља:

– **Војно гробље Шопроњек/Некенмарк/Хашендорф (мађ: Sopronnyék, нем: Neckenmarkt, Haschendorf), Бургенланд.** У тада Угарском делу Аустроугарске, у месту Шопроњек налазио се логор, пре свега, за интернирано српско становништво из Босне и Херцеговине и Србије. Кроз њега је прошло преко десет хиљада интернираца, од чега је преко 8.000 било српске националности. У логору је умрло преко 2.000 људи. Од тог броја, мало преко 1.000 је било српске националности, углавном пореклом из Босне и Херцеговине. Половину од тог броја су чинила деца.⁶² У близини логора формирано је гробље за преминуле у логору, које се данас налази на територији насеља Хашендорф, општина Некенмаркт. На табли на улазу у гробље пише да је на гробљу сахрањено 712 Руса, Срба, Хрвата и Италијана.

– **Војно гробље Визелбург II (Wieselburg II), Визелбург/Дурнбах (Wieselburg/Dürnbach), Доња Аустрија.** Војници умрли у логору код места Визелбург сахрањивани су на два логорска гробља. На једном од њих – Визелбург II, код насеља Дурнбах, сахрањено је 1.409 војника, међу којима је 47 српских и по један из Црне Горе и Далмације.⁶³

– **Војно гробље Харт код Сент Георгена на Штајнфелду (Hart bei St. Georgen am Steinfeld), Доња Аустрија.** Војници умрли у логору код места Сент Георген сахрањени су на логорском гробљу, које се данас налази код насеља Харт (Hart). Ово гробље се назива и Војно гробље Шпрацен (Spratzern), по другом месту које је у близини. На њему је сахрањено 1.819 војника, међу којима и 15 српских ратних заробљеника и 28 црногорских.⁶⁴

– **Војно гробље Мархтреник (Marchtrenk), Горња Аустрија.** У Мархтренику се током Првог светског рата налазио логор за ратне заробљенике, кроз који је прошло око 35.000 људи. Преминули су сахрањивани у логорско гробље, које је формирано у близини. На гробљу се налази сахрањено 1.879 војника. Међу њима је и 10 српских и један црногорски војник. Имена српских војника и њихови подаци (година рођења, место и срез рођења, и датум смрти): Bozuiewitc Johann Petrow (1885, Drovnicа, Krapiski, 04. 02. 1917); Gogic Stegalislaw (1885, Tschacätc, Corcensky, 08. 07. 1918); Marinkovic Milan (1882, Römrj, Badinskij, 10. 06. 1916); Miftar Osmann (1894, Obronez Rzestin, 06. 06. 1916); Mijalovic Randziv (1876, Boszmane, Tumne, 28. 05. 1916); Musitsch Nikola (1871, Lasnica Omonska, Pozervack, 16. 06. 1916); Mosli

⁶⁵ P333CK: Аустрија 2017; <http://www.pows-ww1.at/projekt/totenbuecher>.

⁶⁶ Österreichisches Schwarzes Kreuz: 126.

⁶⁷ Österreichisches Schwarzes Kreuz: 126–127.

⁶⁸ Обреновић 2013, 46-57; Лајбенишпергер, Мамула 2014: 212–218.

⁶⁹ Лајбенишпергер, Цамић, Радованац Живанов 2015: 261–270, 273–282.

Ibram (1890, Paluza, Motravica, 31. 05. 1916); Stefanovic Dorde (1883, Karachnik, Kumanow, 13. 05. 1916); Stojanovic Dobrivoi Mikitin (1898, Wicic, Kragnewacki, 28. 02. 1917) и Zrawkowic Miljutin (1887, Kraibovec, Toplica, 10. 06. 1916). Име и подаци црногорског војника су: Milosevic Joko Nikola (1881, Vanjani, Niksic, 9. 2. 1917).⁶⁵

– **Војно гробље Зигмундсхерберг (Sigmundsherberg), Доња Аустрија.** Поред села Зигмундсхерберг током Првог светског рата налазио се велики заробљенички логор. Поред логора је формирано и логорско гробље, на којем су сахрањивани преминули затвореници. Локално становништво и власти то гробље данас називају „Италијанско гробље“, пошто је већина сахрањених на њему из Италије. Према доступним подацима, на гробљу је сахрањено 9 српских и 9 црногорских војника.⁶⁶

– **Војно гробље Пургстал–Шаубоден (Purgstal–Schauboden), Доња Аустрија.** Војници преминули у логору за војне заробљенике у близини места Шауботен код Пургстала сахрањивани су на војном гробљу, које је формирано у близини. На њему је сахрањено укупно 930 војника. Међу њима је и 5 (или 6) српских и 4 црногорска.⁶⁷

*

На основу затеченог стања приликом обиласка српских ратних меморијала повезаних са Првим светским ратом у Републици Аустрији, стиче се утисак да се меморијална архитектура, односно такав вид „очувања и обликовања“ сећања није развијао на свим местима на којима се требало сећати српских жртава, иако је тај сегмент уметности код Срба и Југословена био веома заступљен.

Промене у меморијалној српској архитектури од 1918. до 1955. године прате се кроз две државе, два система, која су и поред својих супротности на меморијалну архитектуру гледала као на моћно средство за пропагирање националних, верских, патриотских и херојских идеја. Део државне политике се односио и на уређење војничких гробаља. Један део бриге о сећању на Први светски рат држава је препустила српским националним удружењима, организацијама и посебно формираним одборима за обележавање годишњица великих битака и подизање спомен-обележја. Та удружења су уз велики труд, уз помоћ добровољних прилога становништва подизала меморијале готово у свакој варошици и на скоро сваком бојном пољу. Држава им је углавном помагала дајући свој део прилога, али је контролисала поступак подизања тих меморијала. Ова удружења нису могла да делују и у иностранству, за то је била потребна снага државе.⁶⁸

Држава је у иностранству деловала преко посебно постављених свештеночувара ратничких гробаља и својих дипломатских представништава, али су њихове могућности биле ограничене, услед недостатка финансијских средстава, велике територије коју су неки од њих покривали, као и немогућности усклађивања са другим пословима које су имали – свештеночувари су имали своје свештеничке обавезе, а дипломатска представништва – друге дипломатске и конзуларне послове. Практично, резултати рада свештеночувара су зависили од договора са властима држава у којима су деловали, а пре свега, од помоћи тих власти и/или различитих удружења која су се на том простору бавила одржавањем сећања на жртве рата, па су резултати били приметни само на територијама чешког и моравског дела Чехословачке (у једном случају и на простору словачког дела), као и на простору Туниса, који је тада био француска колонија.⁶⁹

После Првог светског рата држава је показала ограничену иницијативу за уређење појединих војничких гробаља у иностранству и подизање одговарајућих костурница. Она се, пре свега, односила на

⁷⁰ Борозан 2014: 40–51.⁷¹ Шаренац 2014: 217–218; Манојловић Пинтар 2014: 51–59, 115–171.⁷² Ruskin 2011: 168–188.

Грчку, где је држава и подигла неколико меморијала. Одређени резултати су забележени и у Француској, Бугарској и Румунији. Као што смо видели, дипломатско представништво је у Аустрији успело да уреди само гробље у Бечу, али не трајно.

Слика те ситуације се још увек види на терену, у Републици Аустрији, где су сахрањене српске војне и цивилне жртве. Тамо није било меморијала за које су спровођени конкурси, о којима се мислило, о којима се расправљало или писало о томе да ли су довољно достојни и узвишени спрема херојства, жртава и родољубља.⁷⁰

Не може се занемарити ни чињеница да је у међуратном периоду српско и југословенско меморијално градитељство, и поред недовољног ангажовања државе, доживело експанзију. У овом периоду меморијална архитектура постаје значајно поље, на коме се могу изразити архитекти, а друштво на њу почиње да гледа као на важан облик стваралаштва (изложбе студената архитектуре и салони архитектуре). То је заправо значило да су постојали основни ресурси за реализацију пројеката за израду споменика који би носили потпис уметника. Међутим, многа места страдања су остала ускраћена достојног обележја и достојних речи захвалности.⁷¹ Аустрија је одличан пример за то. Неопходно је постојање материјалне везе, симбола, са просторима – местима која имају националну важност за сећање. Оно се једино тако може сачувати. Однос архитектуре и сећања је уочио још Џон Раскин, истичући да је архитектура вернија и реалистичнија од било ког текста, јер „ми можемо живети без ње али се не можемо сећати без ње“.⁷²

Извори

- AJ-63в.о: Архив Југославије, фонд Министарство правде Краљевине Југославије, верско одељење, Ф 230 – Аустрија.
- AJ-393: Архив Југославије, фонд Посланство Краљевине Југославије у Аустрији, Беч – Ф 1 – ЈО 1.
- ДА МСП: Дипломатски архив Министарства спољних послова, фонд Политичка архива (ПА) – 1955 – Ф 5 – д 25.
- Р333СК: Документација Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд.

Литература

- Бјелајац М. 2005, *Страдање заробљених српских војника у Првом светском рату*, Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља, ур. Ј. Мирковић, Београд, 41–48.
- Бјелица С. 2015, *Страдање Срба у Војводини 1914. године*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд, 229–230.
- Борозан И. 2014, *Јавности и уобичавање спомен-обележја у Србији (1882–1918)*, Јавни Споменици и спомен-обележја: колективно памћење или заборав, ур. Н. Живковић, Београд, 40–52.
- Варга Ј. 2015, *Царски и Краљевски заробљенички логор и гробље у Нађмеђеру (1914–1918)*, Трнава – Нови Сад – Београд.
- Вемић М. 2014, *Помор Срба рајних заробљеника и индустријских цивила у Аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке 147/2, 201–234.
- Денда Д. 2015, *Српски рајни заробљеници у Првом светском рату*, Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, ур. С. Рудић, М. Милкић, Београд, 269–289.
- Денда Д. 2015а, *Српски рајни заробљеници Централних сила*, Лексикон Првог светског рата у Србији, ур. С. Сретеновић, Д. Шаренац, Београд, 345–347.
- Ђуковић И. 2002, *Нађмеђер, аустроугарски логор за Србе 1914–1918*, Београд.
- Ђуковић И. 2005, *Геноцид над Србима у аустроугарским логорима*, Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља, ур. Ј. Мирковић, Београд, 49–58.

During WWI, the captured Serbian soldiers and interned civilians from Serbia and those of the Serbian origin from the territory of Austro-Hungary were imprisoned in over three hundred camps located throughout the Hapsburg Monarchy. Owing to the poor conditions, over 20,000 of them died in the camps on the territory of the present-day Austria. Those who perished in the camps were buried at the camps' graveyards, into individual or massive graves. The Serbs from the Hapsburg Monarchy who were Austro-Hungarian soldiers and who died in the hospitals in Austria were buried at the local military cemeteries. The biggest camps and the biggest graveyards of the Serbian POWs on the territory of present-day Austria were in Mautthausen, Aschach and Boldogasszony, while the biggest one for the interned civilians was in Nezsider. During the war, the graves were mostly topped with wooden crosses with data on those buried in them. As the crosses deteriorated after the war, the Austrian Black Cross (*Österreichisches Schwarzes Kreuz*) replaced them over time with stone or metal ones. Since all the crosses decayed with time and all the mounds flattened out, the cemeteries were marked in a symbolic way by distributing groups of stone crosses over the area taken by the cemeteries. Even during the war, the POWs and the interned civilians themselves built monuments on some of the cemeteries for all those who had perished, while on some cemeteries the monuments were built after the war.

The paper shows only 27 sites which the experts from the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia – Belgrade visited during 2017. The cemetery in Nezsider was exhumed in 1953 and the mortal remains were moved to the ossuary that was built at the local graveyard. It was on the same occasion that the existing monument was moved and placed above the ossuary. A memorial marker was placed in the area of the former cemetery. There are monuments for all the Serbs buried at the cemeteries in Mautthausen, Aschach, Boldogasszony and Grödig. The memorials at the military cemeteries in Bruckneudorf, Kittsee, Linz (St Barbara), St. Georgen am Ybbsfeld, Braunau am Inn, St. Veit an der Glan, Wegscheid bei Linz and Loosdorf display that Serbs were also buried at these military cemeteries. Individual graves of the perished Serbs are marked at the military cemeteries in Urfahr, Helpfau-Uttendorf/St Florian, Grieskirchen and Wels, as well as a grave in Ferlach/Loiblthal. Although without any particular memorial marker, there are buried Serbian soldiers at the military cemeteries in Vienna and Sopronnyék, as well as at the military cemeteries in Wieselburg II, Hart bei St. Georgen am Steinfeld, Marchtrenk, Sigmundsherberg and Purgstal-Schauboden. At some of the cemeteries there are preserved both the names and the nationality of those buried there. Yugoslavia participated only partially in the maintenance and marking of these cemeteries.